

Промова про неперекладності

БАРБАРА КАССЕН

27 ЛИСТОПАДА 2019

17 жовтня 2019 року Барбара Кассен виголосила промову з нагоди долучення до грона Безсмертних (членів Французької академії). У поданому нижче фрагменті з цієї промови йдеться, зокрема, про «Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей» і причини, які змушують сучасних дослідників занурюватися дедалі глибше в тонкі відмінності між мовами.

Ilaria Gasparroni, «Chi troppo vuole...»

Людей, які колективно працюють над проблемою неперекладностей, дедалі більше. Ідеться

не про те, що ми щось (не) перекладаємо, а про те, що ми перекладаємо безупинно: це симптоми, які змушують нас відчувати різницю між мовами й розширюють сенси нашої власної мови. Цей тип симптомів підживлює музикознавчі роздуми про німецьке бароко, про французький класицизм, який не має англomовного відповідника («Нема ментальної категорії, де можна розташувати Расіна», – відчайдушно сказали б ви), про неперекладні італійські опери. Не кажучи вже про «хибних друзів перекладача» – слова, завдяки яким ви можете посміятися з дітьми, коли, наприклад, читаєте на вході до чиєїсь власності: «The trespassers will be prosecuted»¹ – «Les trépassés seront persécutés»²... Чи поняття mind має той самий сенс, що Geist чи esprit? Правда – це justice чи vérité? Коротко кажучи: чи відкриваємо ми світ так само, коли вітаємося «доброго ранку», «good morning», чи «shalom», «salaam», тобто «мир з тобою», чи по-грецьки «khaire», що значить «радій, насолоджуйся», чи латинським «vale», дослівно кажучи «будь здоровий»? Поступово формується школа з дослідження неперекладностей, що вимагає мислення мовами (у множині) та між мовами. У десятку країн дослідники та друзі «не перекладають» (зважуся сказати, у бароковому сенсі цього терміна – *intraducao*), тобто осмислюють і адаптують для власної мови цю, безумовно, багатомовну роботу, яка, однак, спершу була записана, а можливо, і задумана, французькою.

Я хочу трохи сказати про наш початковий намір, оскільки він пов'язаний із піклуванням про мову, а саме про французьку мову – тобто з тим, що притаманне Академії. Усе вкрай просто: не йдеться ні про глобалізм, ні про націоналізм.

Ми хочемо допомогти в розбудові Європи, яка чинитиме опір глобішу, цьому суто комунікативному варіанту англійської мови, основні витвори яким – це заявки на отримання грантів, ті подання, що потраплять до рук «висококваліфікованим експертам». Ми відмовляємося дозволити мовам, якими розмовляємо – чи французькій, чи англійській, якою послуговувалися Вільям Шекспір, Емілі Дікінсон чи Вінстон Черчилль, – перетворитися на звичайні діалекти для домашнього вжитку, бо ж здається, що їх стає дедалі менше у наших школах із довгою традицією!

Водночас ми проти мовної ієрархії, самопроголошеної претензії на геніальну вищість тієї чи іншої мови. Німецька – то не «автентична», «закоріненна в народ і расу» мова, як вважав Гайдеггер. Французька – то не природно універсальна «загальна раціональність», що, «за унікальним привілеєм», уже не просто французька, а «загальнолюдська мова», як казав Рівароль... Унікальність мови, сила її генія, багатство написаних нею творів не мають призводити до фіксації на самих собі ні мови, ні народу, що нею розмовляє. Це був би прояв найгіршого націоналізму. Ми цілком підтримуємо Умберто Еко, який каже: «Мова Європи – а можливо, і мова всього світу – це переклад». Саме тому сьогодні я віддаю перевагу множинності: «Більш ніж одна мова». Цей економний, як шифр, девіз, запозичено в Жака

Дерріди. Він використовував його для визначення «деконструкції», яку застосовував, аби розкласти очевидності, зокрема з царини історії філософії. Ось що викарбувано на моєму мечі. Що скаже цей девіз, якщо застосувати його до нашої, французької мови?

Мова не існує десь у позачасі як фіксована або застигла сутність, вона – на всі часи.

На обрії ввижається замок Віллер-Котре – майбутня колыска французької, розташована на території з одним із найвищих рівнів неписьменності. «Більш ніж одна мова» означає зрозуміти, що французька й сама різномірда та розмаїта. Вона виростає з інших мов і складається з елементів, запозичених деінде. Вона розвивається в історії, оновлюючись разом із географією. «Більш ніж одна мова» крокує від етимології та граматики до запозичень і засвоєнь; вона охоплює терени й регіони, що формують щось подібне до мовного світу. Ми ніколи не втомимося говорити ні про важливість для Франції та французької мови всіх мов, якими розмовляють на території нашої держави, ні про значущість франкофонії для студентів, що приїздять сюди навчатися французькою. Наприклад, я вже знаю кількох цьогорічних студентів, які через різницю в коштах навчання бажали розмовляти англійською в Китаї, але, на щастя, Конституційна рада вирішила інакше. Мені здається, що ми живемо в переломний момент, коли молоді китайці й, безперечно, індійці шукають альтернативного, третього шляху між англосаксонською глобалізацією та власною мовою давньої культури. А може, йдеться про третю опору чи третю стопу? Французька, франкофонія може стати цим варіантом...

Однак стверджувати «більш ніж одна мова» означає також визнавати світові, що французька – то лише одна мова серед інших. Щоб говорити мовою й розуміти, яка вона, необхідно знати чи відчувати хоча б іще одну. Більш ніж одна мова в Європі й більш ніж одна мова у шкільних класах. Саме тут проявляється потреба в перекладацькій практиці, в умінні працювати з відмінностями. Між культурами – я особливо підкреслюю слово «між». З гостинністю й терпінням. У цій перспективі мені здається вкрай необхідним «Словник Академії». Він відкритий до мови, як казав Гумбольдт, мов до потоку, до енергії. Гадаю, безсмертя мови та наше завдання як академіків полягає в тому, аби запевнити: щойно робота над Словником закінчиться, вона почнеться знову, і ми з плином часу маневруватимемо між нормою й узусом. Французька мова не існує десь у позачасі як фіксована або застигла сутність, вона – на всі часи. А ми – когорта, покликана їй якнайкраще служити.

Мене не покидає думка – хоча це, мабуть, усе-таки забобон – що легше сприйняти різноманітність, множинність і час, коли ти жінка. Я маю на увазі, з перспективи жіночності. Легше дистанціюватися від Єдиного, Істини, Розуму, Думки, Універсального. Коли ти жінка, легше менше вірити. Ми так довго були викинуті з філософії та політики – з часів античної Греції й до покоління моєї матері, яка замолоду не голосувала й не мала чекової книжки. Ось що змінилося. Академія – то світ чоловіків, який створили чоловіки та для чоловіків, але він відчиняє свої двері. У нас є вічна жінка-секретар. Нас уже п'ятеро. Що ще може змінитися? Чи може так бути, що безсмертя ставатиме дедалі суголосніше тій «хиткій двозначності світу», яка для Ганни Арендт характеризує ситуацію людської істоти?

Дорогий Філіпе Боссане, ви згадували велику таємницю, яку досягнула Італія, і мені вельми до вподоби слабкий висновок, який насправді сильніший, ніж якби прикидався сильним. У своїй радикальній скромності він схожий на вас: «Якщо є шлях, що веде до Блага, але ви не впевнені, який саме, обирайте той, що проходить через Прекрасне, і завжди матимете рацію». Краса-бо – це справа смаку, і хоч якийсь із її сенсів знайомий кожному з нас. «Смаковитість слів – це відповідь на соковитість звуків»: саме в цьому, сказали б ви, стуляючи губу філософам, що не вміють жити, міститься «метафізичний доказ того, що мову не дарма називають мовою»³.

З французької переклала Галина Помилуйко.

Примітки

1. «Зловмисників буде притягнуто до кримінальної відповідальності» (англ.).
2. «Мертвих будуть переслідувати» (фр.).
3. «La langue n'a pas été pour rien désignée du nom de langue»